

Διαχρονία και δυναμική συγχρονία: Αφιέρωμα στον André Martinet

Γεώργιος Μπαμπινιώτης
Πανεπιστήμιο Αθηνών

Το να μιλήσεις για τον André Martinet ως γλωσσολόγο είναι πράξη τολμηρή.* Το να μιλήσεις για τον Martinet στη Γαλλία, στο Παρίσι, και μάλιστα στη Σορβόνη, είναι πράξη, θα μπορούσε να πει κανείς, «ριψοκίνδυνη», γιατί τα λόγια σου μπορεί να είναι κατώτερα τής αξίας τού μεγάλου γλωσσολόγου που ήταν ομολογουμένως ο André Martinet. Ζητώ, λοιπόν, την κατανόησή σας για το εγχείρημα που ανέλαβα, εν γνώσει –το ομολογώ– των δυσκολιών τού εγχειρήματος, αλλά από τον θαυμασμό που τρέφω στο έργο, στη σκέψη και στην προσωπικότητα αυτού τού «γίγαντα» τής γλωσσικής επιστήμης.

Για να μιλήσω για τον Martinet και το θέμα «διαχρονία και δυναμική συγχρονία» στον Martinet, «έζησα» τον τελευταίο καιρό με τα κείμενα τού Martinet. Ξαναδιαβάζοντας, λοιπόν, τα κείμενά του, τη διδασκαλία, τις προτάσεις, τις θέσεις, τις ιδέες του και ξαναζώντας το πάθος του για τη γλώσσα και την επιστημονική παρρησία του, μεγάλωσαν ο θαυμασμός για την προσωπικότητά του και η εκτίμηση για το έργο του.

Δεν είναι μόνο οι θέσεις του για τη *δυναμική συγχρονία* σε σχέση με τη *διαχρονία*, για την όλη εξέλιξη δηλαδή στη γλώσσα, που είναι σημαντικές. Είναι σπουδαία, εντυπωσιακή θα έλεγα, η «διαχρονική» προσωπικότητα και αξία τού ίδιου τού Martinet ως γλωσσολόγου. Γιατί η «δυναμική» δεν είναι απλώς έννοια και ερμηνευτικό εργαλείο στη γλωσσολογική θεωρία τού Martinet, είναι και χαρακτηριστικό τής σκέψης του, αφού πρώτα και πάνω απ' όλα ο ίδιος ο Martinet υπήρξε ένας «*δυναμικός γλωσσολόγος*». Ένας γλωσσολόγος που με την οξύνειά του απέρριψε τη «στατικότητα» τής γλώσσας, κηρύσσοντας τον δυναμικό της χαρακτήρα. Αλλά η προσωπικότητα τού Martinet ως γλωσσολόγου δεν είναι μόνο δυναμική, δεν είναι μόνο διαχρονική, είναι και «*διατοπική*», ξεπερνάει τα όρια τής Γαλλίας και αγκαλιάζει τον ευρύτερο χώρο τής γλωσσικής επιστήμης, ιδίως τής ευρωπαϊκής.

Ο André Martinet είναι ένας γλωσσολόγος για τον οποίο ισχύει κατ' εξοχήν η ρήση τού R. Jakobson: “Linguista sum; nihil linguisticae mihi alienum puto”. Ό,τι έχει σχέση με τη γλώσσα τον ενδιέφερε, υπό τον όρο ότι μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο επιστημονικής γλωσσολογικής ανάλυσης. Γιατί ο Martinet είναι ανυποχώρητος στη γλωσσολογική ανάλυση που βασίζεται σε συγκεκριμένη *θεωρία* και συγκεκριμένη –αυστηρή και ελεγχόμενη– *μέθοδο*. Είναι αντίθετος έως «εχθρικός» προς ό,τι δεν υπάγεται σε μεθοδική ανάλυση. Γι' αυτό και όταν κάποτε τον ρωτούν αν περιλαμβάνονται στη γλωσσική του έρευνα λ.χ. “ce qui touche à l'expression des états d'âme et des sentiments”, ο Martinet απαντά “Je ne vois pas qu'il y ait là un domaine proprement linguistique” (1993: 307). Εξηγώντας ότι κι όταν μελέτησε λ.χ. ένα παρόμοιου τύπου γλωσσικό φαινόμενο, τον *εκφραστικό διπλασιασμό* (la *gémination expressive*) των συμφώνων στις γερμανικές γλώσσες, τον εξέτασε ως απόκλιση από τη

---

* Το άρθρο αυτό αποτελεί δημοσίευση της εναρκτήριας ομιλίας στη Συνάντηση τής Société internationale de linguistique fonctionnelle «André Martinet, Linguiste» για τα 100 χρόνια από τη γέννησή του, που έγινε στο Παρίσι, 9-12 Ιουλίου 2008.

διπλή διάρθρωση τής γλώσσας, δηλαδή σ' ένα αυστηρά θεωρητικό και μεθοδολογικό πλαίσιο.

Η γλωσσική και η γλωσσολογική *περιουσία* τού André Martinet είναι εντυπωσιακή. Είναι λίγοι οι γλωσσολόγοι που έχουν ασχοληθεί με τόσο πολλές και τόσο διαφορετικές γλώσσες όσο αυτές που παρελαύνουν στις μελέτες τού Martinet. Αυτή η γλωσσική περιουσία, η δυνατότητα αναφοράς σε ένα τεράστιο φάσμα γλωσσικών δεδομένων, εξασφάλιζε στον Martinet μια σπάνια εποπτεία στην *τυπολογία* των γλωσσών από πλευράς δομής και λειτουργίας των φυσικών γλωσσών, που τού επέτρεπε συγκρίσεις και βαθύτερη διείσδυση στους μηχανισμούς τής γλώσσας. Η ικανότητα αυτή συμβάδιζε με τη βάση τής γλωσσολογικής σκέψης τού μεγάλου γλωσσολόγου ότι *δεν νοείται επιστήμη γλωσσολογίας που δεν στηρίζεται άμεσα στα γλωσσικά δεδομένα*. Η προσήλωση στα γλωσσικά δεδομένα προσδίδει στον Martinet τον χαρακτηρισμό τού *ρεαλιστή* (réaliste), που δεν αρέσκεται σε θεωρίες και σε πρότυπα, αλλά στην ερμηνεία τής γλωσσικής πράξης, δηλαδή τής επικοινωνίας: “Je ne cherche jamais à construire des modèles qui peuvent séduire par leur élégance ou leur hardiesse, mais à aboutir à des présentations qui rendent compte de la façon dont les sujets qui pratiquent une langue donnée communiquent effectivement au moyen de cette langue. Pour comprendre comment les choses se passent, il convient de distinguer, parmi les faits observables, ceux qui contribuent, à tel ou tel niveau, à la transmission du message. Mais ceci ne veut pas dire que nous en prenions à notre aise avec la *réalité*” (1993: 234). Μάλιστα, παρατηρεί εύστοχα ο ίδιος ο Martinet ότι, λόγω αυτής τής επαφής με τη γλωσσική πραγματικότητα, βρίσκεται πολύ κοντά στη στάση τού Saussure –*όχι την ιδεαλιστική που παρουσίασαν ο Bally και ο Séchehayé στα Cours*– αλλά στη *ρεαλιστική* θεώρηση τού Saussure. Γενικότερα, ο Martinet φαίνεται να είναι από τους σύγχρονους του γλωσσολόγους ο πλησιέστερος προς τη σκέψη τού Saussure. Το παραδέχεται ο ίδιος ο Martinet δηλώνοντας: “Je me sens saussurien sur beaucoup de points” (1993: 237) και “Je suis très reconnaissant à de Mauro d’avoir relevé que [...] je suis probablement, de tous les linguistes contemporains, celui qui est le plus dans sa ligne [ενν. τού Saussure] ” (1993: 237). Γενικότερα ο Martinet επιμένει στον *γλωσσολογικό ρεαλισμό*, διδάσκοντας ότι ο γλωσσολόγος πρέπει να στηρίζεται στα γλωσσικά δεδομένα και *όχι να προσαρμόζει τα δεδομένα στη γλωσσολογική θεωρία*.

Βασική έννοια στη γλωσσολογία τού Martinet είναι η *ποικιλία* (variation). Εφόσον η διαφορά στη μορφή (τής λέξης, τής φράσης, τής πρότασης) συνιστά διαφορά στη σημασία, οι διαφορές σε όλα τα επίπεδα τού συστήματος τής γλώσσας, η ποικιλία γενικότερα είναι αντικείμενο τής γλωσσολογικής ανάλυσης. Η ύπαρξη ποικιλίας στη γλώσσα είναι για τον Martinet μια ακόμη απόδειξη τού *δυναμικού χαρακτήρα* τής γλώσσας. Η γλώσσα είναι ένα σύνολο ποικιλιών που αντιτίθενται στη νόρμα. Έργο τής γραμματικής είναι η περιγραφή των ποικιλιών, που συνιστούν τη *δυναμική συγχρονία* τής γλώσσας. Η *γλώσσα*, διδάσκει ο Martinet, *ως πολλαπλή δομή* (“structure multiple”), αφού συνυπάρχουν σ' αυτή πολλά επιμέρους συστήματα εξαρτώμενα από διάφορους παράγοντες (κοινωνικούς, γεωγραφικούς κ.ά.), *εμφανίζει παντού και πάντοτε ποικιλίες που συνθέτουν τη δυναμική συγχρονία κάθε συγκεκριμένης γλώσσας*.

Από άλλη σκοπιά, η δυναμική τής γλώσσας είναι φανερή στις *μεταβολές* που αναπτύσσονται στη γλώσσα. Η μελέτη των μεταβολών, που αποτέλεσε τον έτερο πόλο τής γλωσσολογικής δραστηριότητας τού Martinet, τον οδήγησε –όπως και τον Saussure– στη δυναμική τής γλώσσας από άλλο δρόμο. Ας θυμίσουμε εδώ ότι και για τον Saussure η κατεξοχήν δυναμική μορφή τής γλώσσας είναι ο *χώρος των μεταβολών*, η *εξελικτική διάσταση* τής γλώσσας, δηλαδή η *διαχρονία*, ενώ –κι αυτό ήταν ένα από τα

αδύνατα σημεία τής θεωρίας τού Saussure– η συγχρονία είναι η «στατική» μορφή τής γλώσσας. Στον στατικό χαρακτήρα τής συγχρονίας εναντιώθηκε η Σχολή τής Πράγας και νεότεροι επιφανείς γλωσσολόγοι τού ευρωπαϊκού χώρου, σύγχρονοι τού Martinet, όπως ο Eugeniu Coseriu και ο Hansjakob Seiler. Ωστόσο, αυτός που περισσότερο απ' όλους επέμεινε στον δυναμικό χαρακτήρα τής συγχρονίας μέσα από την ανάλυση όγκων υλικού από πολλές και διαφορετικές γλώσσες ήταν ο Martinet. Στον Martinet η *δυναμική συγχρονία* καλύπτει μεγάλο μέρος τού έργου του και επανέρχεται συστηματικά στις αναλύσεις του.

* * *

Τον απόλυτο διαχωρισμό μεταξύ μιας *εξελικτικής γλωσσολογίας των μεταβολών* (τής διαχρονίας) και μιας *στατικής γλωσσολογίας των καταστάσεων* (τής συγχρονίας), μιας *γλωσσολογίας στεγανών* ανάμεσα στη συγχρονία και τη διαχρονία ή *δύο γλωσσολογιών*, που ήταν η σωσσυρική διάκριση στο ξεκίνημά της, διαδέχθηκαν ηπιότερες, περισσότερο ρεαλιστικές (realistic) και σχετικιστικές (relativistic) θεωρήσεις τής γλώσσας τόσο στο επίπεδο τής διαχρονίας όσο, κυρίως, στο επίπεδο τής συγχρονίας αλλά και στις σχέσεις ιδίως των δύο θεωρήσεων. Έγινε δηλαδή κατανοητό ότι κάθε μορφής μεταβολή, προτού περάσει να αποτελεί *μετάβαση* από ένα στάδιο α' σ' ένα στάδιο β', προτού δηλαδή αποτελέσει ένα διαχρονικό γεγονός, εκκινεί ως συγχρονική διαδικασία με συνύπαρξη σε δεδομένη συγχρονία τόσο τής «υπό μεταβολήν» αρχικής μορφής α' όσο και τής «μεταβαλλόμενης» μορφής β'. Η μεταβολή που εγκυμονείται τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο φθάνει να είναι μια πάλι ανάμεσα σε δύο χαρακτηριστικά ποικιλίας τού ιδίου συστήματος, τα οποία τείνουν να επικρατήσουν το ένα εις βάρος τού άλλου. Επειδή «η σύγκρουση» των δύο στοιχείων (φωνολογικών, μορφολογικών, συντακτικών ή λεξιλογικών) τελείται *μέσα στο σύστημα και για το σύστημα*, έχει κατεξοχήν *δυναμικό χαρακτήρα* στο πλαίσιο πάντα μιας συγκεκριμένης συγχρονίας. Δοθέντος δε ότι σε κάθε γλωσσικό σύστημα τεκταίνονται πάντα διαδικασίες μεταβολής στοιχείων που συνιστούν αρχικά ποικιλίες μέσα στη συγχρονία, μπορούμε να μιλούμε για *δυναμική συγχρονία*. Όπως είναι φανερό, λοιπόν, και όπως εύστοχα παρατηρεί η Jeanne Martinet (1955: xii), ο André Martinet “rejette catégoriquement l'identification de synchronie à statique et diachronie à dynamique”, μολονότι “il retient l'opposition de *synchronie* à *diachronie* en tant que façons d'appréhender les faits linguistiques des points de vue différents (c'est le point de vue qui crée l'objet)”.

Δεν υπάρχει σύστημα στον χώρο των ανθρωπιστικών επιστημών που να μην εξελίσσεται. Έτσι υπάρχει πάντοτε, θα λέγαμε, μια «διαλεκτική σχέση» ανάμεσα στη συγχρονία και την εξέλιξη (évolution), τη διαχρονία. Στην πραγματικότητα η μελέτη των συστημάτων τής ανθρώπινης συμπεριφοράς εστιάζεται στη μελέτη των σχέσεων μεταξύ λειτουργίας (fonction), δομής (structure) και εξέλιξης (évolution), παρατηρεί ο Martinet (1975: 6). Με πικρή πείρα από παλαιότερες αντιλήψεις τής γλωσσολογίας, κυρίως τής ιστορικής γλωσσολογίας όπως εκφραζόταν από τους Παλαιογραμματικούς αλλά και από αρκετούς Νεογραμματικούς, ο Martinet καυτηριάζει απόψεις που τις μεταβολές στη γλώσσα, ιδίως τις φωνητικές (στις οποίες έδιναν έμφαση παλαιότερα), τις θεωρούσαν ότι «υπονομεύουν» την *ακεραιότητα* τής γλώσσας, γιατί η εξέλιξη, οι παντοειδείς μεταβολές, ήταν “destructrice de la structure” (1975: 7), αποδομούσαν τάχα τη δομή τού συστήματος! Συχνά ο Martinet βρίσκει ευκαιρία να καταδικάσει τέτοιες πεπαλαιωμένες απόψεις, που ταύτιζαν τη μεταβολή με «φθορά» τής γλώσσας! Αυτό

συνέβαινε ιδίως με γλωσσολογούντες φιλολόγους, οι οποίοι «θαύμαζαν» τη διατήρηση παλαιών δομών και υποτιμούσαν οποιεσδήποτε μεταβολές στη γλώσσα, που τις θεωρούσαν ως αποκλίσεις από το κανονικό σύστημα. (Ας σημειωθεί ότι συχνά ο Martinet αναφέρεται με πικρά λόγια κατά των φιλολόγων, οι οποίοι εντυπωσιάζονται και στέκονται με θαυμασμό μόνο μπροστά σε στοιχεία της γλώσσας που «αντέχουν» στον χρόνο, υποβαθμίζοντας τη σημασία των μεταβολών και, γενικότερα, της εξέλιξης).

Ο Martinet διδάσκει με έμφαση, διαλύοντας τέτοιες πλάνες, ότι “il n’y a aucune incompatibilité entre structure et évolution” (1975: 7), αφού οι μεταβολές υπαγορεύονται από επικοινωνιακές ανάγκες που, με τη σειρά τους, υπηρετούν την ίδια τη λειτουργία του γλωσσικού συστήματος. Ο Martinet επιμένει να διακηρύσσει ότι “Une langue change parce qu’elle fonctionne” (1975: xiii).

Στη διαχρονία αντιπαραθέτει ο Martinet τη συγχρονία, αλλά μια συγχρονία που ορίζει ως “une synchronie dynamique où l’attention se concentre sur un seul et même état, mais sans qu’on renonce jamais à y relever des variations et à y évaluer le caractère progressif ou récessif de chaque trait” (1975: 9). Τον δυναμικό χαρακτήρα της συγχρονικής θεώρησης συνιστούν, λοιπόν, η μελέτη των ποικιλιών και της επίδοσης ή υποχώρησης των δομικών στοιχείων. Αυτή η ζωντάνια ενός τόσο πολυπαραγοντικού και πολυεπίπεδου συστήματος, όπου τα συστατικά της γλώσσας στις μεταξύ τους σχέσεις, ακολουθώντας τις κυμάνσεις της ζωής και της συμπεριφοράς του ανθρώπου (κοινωνικές, ψυχολογικές, χρονικές, επικοινωνιακές), βρίσκονται δυνάμει σε μια διαρκή τάση μεταβολής (υποκατάστασης, ενίσχυσης, αποδυνάμωσης, αποβολής), υπαγορεύει τον δυναμικό χαρακτήρα της συγχρονίας. Έτσι, οι μεταβολές και οι ποικιλίες όχι μόνο δεν αποκλείονται από τη συγχρονική θεώρηση αλλά συνιστούν φυσιολογική κατάσταση της συγχρονίας. Συμβαίνει δε και το εξής, φαινομενικά, περίεργο: ότι ακριβώς αυτή η σύλληψη της συγχρονίας ως δυναμικής οντότητας φωτίζει και όσα συμβαίνουν στο επίπεδο της διαχρονίας! Γιατί τι άλλο είναι η εξέλιξη, η διαχρονική εναλλαγή από μια σειρά μεταδομήσεων που προκαλεί η δυναμική του ίδιου του συστήματος της γλώσσας; Αν κατανοήσουμε πώς λειτουργεί δυναμικά η συγχρονία, μπορούμε να κατανοήσουμε και πώς τελούνται οι αλλαγές στη διαχρονία, προκαλούμενες από αντίστοιχες δυναμικές του συστήματος. Έτσι εξηγείται και η επισήμανση του Martinet ότι “Il en résulte, et ceci en soi n’est pas un mal, que certains s’intéressent plus à la dynamique des langues, telle que la révèle une étude synchronique bien menée, qu’à la diachronie proprement dite” (1955: 2).

Θέλοντας να δείξει αυτό τον δυναμισμό της γλώσσας με ακόμη πιο συγκεκριμένο τρόπο, μιλάει για δύο γενικότερες δομικές τάσεις που διέπουν τη δυναμική της γλώσσας: τη σύγκλιση (convergence) και την απόκλιση (divergence) στις γλώσσες. Η σύγκλιση συνιστά ό,τι ονομάζουμε ομοιότητες (affinités) στη γλώσσα. Τέτοιες ομοιότητες, αν δεν οφείλονται σε κοινή καταγωγή, αν δεν έχουν δηλαδή γενετικό χαρακτήρα, τότε δεν μπορούν να νοηθούν ως προϊόντα τυχαιότητας, αλλά ως αποτέλεσμα αλληλεπιδράσεων που περνούν μέσα από τον δίαυλο της διγλωσσίας ή την επίδραση κάποιου γλωσσικού στρώματος: υποστρώματος (substrat), υπερστρώματος (superstrat) ή προσ-στρώματος (adstrat). Εδώ η δομική θεώρηση μπορεί να φωτίσει τα πράγματα: να δείξει λ.χ. πώς μια ομοιότητα έρχεται να πληρώσει ένα δομικό κενό. Η πώς δημιουργείται ένα κύμα όμοιων γλωσσικών χαρακτηριστικών από παράλληλη εξέλιξη. Τη δημιουργία τέτοιων ομοιοτήτων προκαλούν διάφορες δομικές καταστάσεις του συστήματος. Όπως έδειξε πειστικά και πρωτοποριακά ο Martinet, ήδη στο *Économie* του 1955, ένα φωνολογικό σύστημα υπερφορτωμένο σε οπίσθια φωνήεντα

τείνει να διαμορφώσει ένα σχήμα με μεγαλύτερη διαφοροποιητική ικανότητα μέσω τής μειώσεως των πολλών οπισθίων φωνηέντων, περνώντας σ' ένα σύστημα με σαφώς διακρινόμενα φωνήεντα. Έδειξε δηλαδή ο Martinet ότι η αιτία πολλών φωνητικών μεταβολών πρέπει να αναζητηθεί σε *ευρύτερες δομικές συνθήκες*, σε γενικότερα όμοια δομικά σχήματα, που εξελίχθηκαν προς την ίδια κατεύθυνση (*δομική σύγκλιση*). Έτσι λ.χ. “*toutes les formes du grec, du roman et du germanique ont, au cours de notre ère, été soumises à un procès qui a abouti à unifier la quantité des voyelles indo-européennes brèves et longues en syllabes ouvertes*” (1975: 38).

Πιο δύσκολα είναι τα πράγματα με τις γραμματικές ομοιότητες, επισημαίνει ο Martinet. Ωστόσο, ας μου επιτραπεί να πω, αφού συμφωνήσω κατ' αρχήν με την εκτίμηση τού Martinet, ότι η έρευνά μου σ' έναν αποκαλυπτικό χώρο, στο ρήμα τής Ελληνικής, ακριβώς με αξιοποίηση τής έννοιας τής δυναμικής σε μορφολογικό επίπεδο, έδειξε ότι μια συστηματική δομική ανάλυση και στον χώρο αυτόν φέρει στο φως αξιοπρόσεκτες δυναμικές. Ήδη από τη δεκαετία του 1970 στο βιβλίο μου *Το ρήμα τής Ελληνικής* (Μπαμπινιώτης 1972) μελέτησα και ο ίδιος την έννοια τής *δυναμικής*, επικεντρώνοντας στις δυναμικές που αναπτύχθηκαν στη μορφολογία τού ρήματος τής Ελληνικής, αρχαίας και νέας. Με βάση την εμφάνιση μορφολογικών διτυπιών στο σύστημα (αυτών που χαρακτηρίζονται συνήθως ως «*ελευθέρως εναλλασσόμενοι τύποι*» / “*free variants*”) έδειξα –ελπίζω πειστικά– τη λειτουργία συγκεκριμένων *δυναμικών* που οδήγησαν στην αναδόμηση τού συστήματος (“*δυναμική τής ισοτονίας*” σε σχέση με τη ρηματική αύξηση, “*δυναμική ενοποίησης των συζυγιών*”, “*δυναμική ενιαίου praeteritum*” κ.ά.). Θα είχε ενδιαφέρον να συζητήσει κανείς την *πίεση* (pression, πβ. Martinet 1955: 199) που ασκούν στο μορφολογικό σύστημα οι φωνολογικές μεταβολές: π.χ. η *δυναμική τής ανοιχτής συλλαβής* στο μορφολογικό σύστημα τής Ελληνικής οδήγησε τύπους γ' πληθ. σε -ν (*γράφουν, παίζουν*) να λήγουν σε -νε (*γράφουνε, παίζουνε*). Ωστόσο, στη μορφολογία φαίνεται να ισχύουν περισσότερο *πίεσεις εσωτερικές* από το ίδιο το μορφολογικό σύστημα.

Προκειμένου για την *απόκλιση*, ο Martinet βλέπει πάλι και στην περίπτωση αυτή δομικές εξελίξεις συγκεκριμένων συστημάτων, που υπείκουν σε γενικότερους κανόνες και σε συστηματικές προϋποθέσεις. Έτσι, προκύπτουν, στην πράξη, μεταβολές που διαφοροποιούν τα συστήματα ακόμη και γλωσσών γενετικά συγγενών.

Τόσο στη δημιουργία ομοιοτήτων (σύγκλιση) όσο και στη δημιουργία διαφορών (απόκλιση) ο Martinet αποφεύγει, κατά κανόνα, να προσφύγει στη λύση στρωματικών επιδράσεων (υποστρώματος κ.λπ.). Έτσι έρχεται σε σύγκρουση με γλωσσολόγους όπως ο von Wartburg, ο οποίος ενίοτε ακόμη και ειρωνεύεται την προσπάθεια δομικής ερμηνείας τού Martinet (όπως λ.χ. στην περίπτωση τής ερμηνείας τής κλειστότερης προφοράς τού [u] από τον Martinet, που ακολουθείται από τους Haudricourt και Juillard). Βεβαίως και ο Martinet δεν φείδεται ειρωνικών χαρακτηρισμών για τους αντιπάλους του. Μιλάει για “*panstratistes*”, για “*phonéticiens sur le papier*” κ.ά. (1975: 35). Με το δίκιο του ο Martinet υποστηρίζει: “*La réalité linguistique est trop complexe pour permettre une explication de tous les facteurs de tous les changements phonologiques. Mais pourquoi refuser de prendre en considération un des complexes de facteurs, même si nous sommes convaincus que nous n'arriverons jamais à rendre compte de toutes les articulations d'une chaîne causale? Lorsque, comme dans le cas du français [u] > [y], il n'y a pas l'ombre d'une preuve qu'un changement est dû à un substrat donné, il semble qu'il vaille tout particulièrement la peine d'examiner tous les cas disponibles de changement du même type pour voir si quelques facteurs structuraux, identiques ou analogues, sont à relever dans tous les cas*” (1975: 37). Στην

πράξη, ο Martinet πολύ συχνά επιμένει στην πολλαπλότητα των παραγόντων που οδηγούν στις μεταβολές: “On ne se lassera pas de répéter qu’un *changement phonologique n’est jamais déterminé par une cause unique, mais toujours par un complexe de pressions de tous ordres*” (1955: 3).

Ο μεγάλος δάσκαλος τής επιστήμης τής γλώσσας επανέρχεται πολύ συχνά στη *δυναμική δομική ερμηνεία* των μεταβολών είτε στο *Économie* είτε στο *Des steppes aux océans* είτε στο *Évolution des langues* είτε στο *Mémoires* είτε σε επί μέρους μελέτες του. Ξεκινώντας από την αρχή “*Toute langue est en perpétuel état d’évolution*” (1986: 103), ερμηνεύει τις εξελίξεις αλλά και τις “συγκρούσεις” και τους όρους προβλεψιμότητας των μεταβολών. Ως προς τη μεταβολή των φθόγγων: “*Rien n’illustre mieux les causes permanentes d’instabilité des langues au niveau le plus élémentaire, celui des sons du langage, que le jeu du maxillaire dans la production de ceux-ci*” (1986: 104). Η πείρα του από την ανάλυση των γλωσσών τον οδηγεί στο ότι “*Toutefois, du fait de la configuration des organes, les distances entre les positions qu’ils assument pour les différents sons et, en conséquence, les différences entre les timbres réalisés seront moindres à l’arrière: dans beaucoup de langues, on trouvera une voyelle distincte de plus à l’avant*” (1986: 105). Καταλήγει μάλιστα στη γενίκευση: “*En termes un peu naïfs, quatre voyelles à l’avant c’est trop, trois voyelles ce n’est pas assez*” (1986: 105). Επισημαίνει με έμφαση τη δομική αντινομία: “*Il y aura conflit constant entre, d’une part, la tendance à compléter les paradigmes [...] et, d’autre part, la résistance contre une expansion qui contredit jusqu’à un certain point les besoins réels de la communication langagière*” (1986: 106). Ενώ επισημαίνει και την “αντινομία” ανάμεσα στην ικανοποίηση επικοινωνιακών αναγκών, που για τον Martinet παραμένει πάντα καίριο θέμα, και στον προσδιορισμό των στοιχείων τής β’ άρθρωσης, των μονημάτων/σημασιών: “*L’évolution d’une langue n’est pas uniquement déterminée par l’apparition de nouveaux besoins communicatifs qu’il faut satisfaire, mais que la nature même du système linguistique, à un moment donné de l’évolution, va, dans une large mesure, en déterminer le sens*” (1986: 106).

Σ’ όλη τη θεώρηση τής διαχρονίας, που είναι το αντικείμενο των *Des Steppes* (1986), αυτό που αναδεικνύεται και οδηγεί τη σκέψη του είναι ο ρόλος τής συγχρονίας και οι αρχές που τη διέπουν, γεννώντας τις μεταβολές των διαδοχικών συγχρονιών, τη διαχρονία. Προλαμβάνει λανθασμένες συλλήψεις και ερμηνείες, διδάσκοντας ότι *οι αλλαγές που οδηγούν στη δημιουργία των διαφόρων γλωσσών δεν έγιναν όλες μαζί κατά τον χρόνο τής απόσχισής τους από τις άλλες γλώσσες*: “*S’il s’agit de processus préhistoriques qu’on cherche à dater, on ne pourra faire coïncider la séparation avec le moment où l’on relève des divergences dans les évolutions respectives*” (1986: 106). Και μια καίρια συγχρονική παρατήρηση που δεν φαίνεται να έχει εκτιμηθεί όσο τής αξίζει: Η *θεωρία των κυμάτων* (“*Wellentheorie*”) για τη δημιουργία των επί μέρους ινδοευρωπαϊκών γλωσσών διέπεται από μια *διαλεκτολογική θεώρηση*, την οποία επικροτεί ο Martinet. Πρόκειται, λέει ο Martinet, για ένα «συνεχές» (“*un domaine continu*”) “*où, à partir de certains centres, vont se produire des dialectalisations qui, par additions successives d’innovations diverses, pourront aboutir à des idiomes parfaitement distincts*” (1986: 110). Βαθμηδόν, από τη διαλεκτική διάσπαση και τη συσσώρευση νέων δομών, *επέρχεται η μετάβαση από διάλεκτο σε νέα γλώσσα*: “*Cette théorie des ondes apparaît au moment où l’on commence à s’intéresser activement aux dialectes, où l’on prend conscience que les grandes langues, celles qui ont un des noms qui figurent sur l’arbre généalogique, ne sont pas des données immédiates, mais*

résultent du nivellement linguistique d'un domaine hétérogène dû à une expansion politique, économique ou culturelle” (1986: 110).

Ο Martinet δίνει ιδιαίτερη έμφαση, μεθοδολογικά και ερμηνευτικά, στο ότι οι μεταβολές που σημειώθηκαν στην Ινδοευρωπαϊκή έλαβαν χώρα σε *μάκρος χρόνου* και *δεν υπήρξε μια ενιαία και αφνίδια διάσπαση σε επιμέρους γλώσσες*: “On en oublie que l'indo-européen a évolué au cours du temps” (1986: 119) και “il n'y a aucune vraisemblance que toutes les langues indo-européennes résultent d'une diaspora unique et soudaine” (1986: 121). Έτσι ο Martinet αίρει αδυναμίες τής συγκριτικής ΙΕ γλωσσολογίας που, συχνά μ' έναν υπεραπλουστευτικό και αφαιρετικό τρόπο, την απαρχή των ινδοευρωπαϊκών γλωσσών θεωρούσε ως αποτέλεσμα μιας ενιαίας, συγκεντρωμένης εν χρόνω, γλωσσικής διάσπασης, που παραπέμπει – επιτρέψτε μου την τολμηρή σύγκριση– οιονεί στη «συμπαντική διάσπαση», το γνωστό big bang! Αυτή η υπεργενικευτική, υπεραπλουστευτική και αφαιρετική θεώρηση αναγκάζει τον Martinet να επανέλθει στην προσφιλή του έννοια τής δυναμικής και να μιλήσει για *μια δυναμική τής εξέλιξης* που ξεκινάει προφανώς ως δυναμική συγχρονική: “Ce qu'il fallait tenter d'imaginer était *la dynamique d'une évolution linguistique*, en remontant aussi loin que possible dans le passé et en extrapolant à partir des processus évolutifs identifiés par l'examen des états de langue successifs” (1986: 121). Μένοντας μάλιστα στη σχέση «σύγκρισης και επανασύνθεσης» (comparaison et reconstruction) με αφορμή τις ρομανικές γλώσσες, στις οποίες αναφέρεται πολύ συχνά, επισημαίνει ότι οι ρομανιστές αγνόησαν τη δυναμική τής εξέλιξης, μολονότι στη δική τους περίπτωση υπήρχε η δυνατότητα μιας άμεσης εποπτείας στα συμβαίνοντα: “La comparaison résolue des langues romanes les unes avec les autres [...] l'a suivie dans le temps et n'a jamais suscité *la vision dynamique de l'évolution linguistique* qui aurait pu dériver de l'examen attentif de réalités langagières directement accessibles. Romanistes aussi bien qu'indo-européanistes, et plus peut-être qu'eux, sont restés, souvent jusqu'à ce jour, de purs philologues, fascinés par la permanence des textes, si sécurisante en face d'une parole insaisissable sans cesse ouverte à toutes les innovations que réclame la variété des expériences à communiquer” (1986: 118).

Η δυναμική τής συγχρονίας επιτρέπει στον Martinet να δει, από νέα, διαφορετική σκοπιά, αρχές που είχαν επικρατήσει στη διαχρονική συγκριτική γλωσσολογία. Οι Νεογραμματικοί κήρυξαν το δόγμα ότι «*οι φωνητικοί νόμοι είναι ανεξάρτητοι*» και ότι στις φωνητικές μεταβολές *δεν παίζει κανένα ρόλο η σημασία* καθώς και ότι πρέπει να αποφεύγεται η αναφορά στην εύκολη και «ύποπτη» στο παρελθόν έννοια *τής αναλογίας* που δεν επιτρέπει καμιά προβλεψιμότητα. Ο Martinet πολύ προσεκτικά, γνωρίζοντας την ποικιλία των παραγόντων που ενεργούν στη συγχρονία και τις δυναμικές τάσεις που αναπτύσσονται, είναι πιο ανεκτικός: “Il y a toutefois des cas où, parce que celui qui parle se sent affecté *par la valeur du mot* qu'il prononce, il pourra articuler le mot avec une énergie particulière” (1986: 124) και “En fait, il est impossible de nier que *la valeur du mot puisse*, dans certains cas, *affecter le sort des sons qui le composent*. Mais cela veut dire simplement que, dans certains cas, *cette valeur participe au conditionnement de l'évolution*” (1986: 125). Αποφεύγουν οι ιστορικοσυγκριτικοί γλωσσολόγοι *την αναλογία* για να μη διαταράξουν «την αυστηρότητα» των νόμων με μη προβλέψιμες διαδικασίες. Ωστόσο, ο Martinet θα πει: “comme l'importance de ses interventions dans le processus évolutif n'est pas niable, *il faut lui restituer la place qu'elle occupait* [ενν. l'analogie] *dans les opérations reconstructives de nos devanciers*” (1986: 128).

Όπως είναι φανερό ο Martinet –με μια ελεύθερη από δογματισμούς γλωσσολογική σκέψη, η οποία στηρίζεται περισσότερο στα *γλωσσικά δεδομένα* αλλά και στις *ανάγκες τής επικοινωνίας*– αντιτίθεται σε διαχρονικό επίπεδο προς τους σκληρούς Νεογραμματικούς για τους «*ανεξάρητους νόμους*» και για την υπερβολική αυστηρότητά τους, που παρέβλεπε την ποικιλία των παραγόντων που οδηγούσαν στις μεταβολές ή που παραβίαζαν τους νόμους. Ομοίως αντιτίθεται στα στεγανά του Saussure ανάμεσα στη διαχρονία και τη συγχρονία, αφού για τον Saussure, ως γνωστόν, η εξέλιξη ταυτίζεται με τη διαχρονία, ενώ η συγχρονία είναι η στατική πλευρά τής γλώσσας. Ο Martinet προλαβαίνει και συγχρόνως κατευθύνει τις θεωρητικές εξελίξεις τής γλωσσολογίας που θέλουν μια *συμπληρωματική σχέση* με σαφή όρια μεταξύ συγχρονίας και διαχρονίας στη γλώσσα (μερικοί προχώρησαν να την χαρακτηρίσουν ως *παγχρονία*), αναδεικνύοντας έτσι τον *δυναμικό χαρακτήρα τής συγχρονίας ως πηγής εξελίξεων και μεταβολών με εγγενή ποικιλία*. Η έννοια μάλιστα τής *δυναμικής* υπήρξε τόσο ισχυρή και ευρύτερα αποδεκτή, ώστε πέρασε και στην ιστορική γλωσσολογία όπου χρησιμοποιείται συχνά αντί τής αυστηρής, άκαμπτης και ανεξάρητης έννοιας του «νόμου», δηλώνοντας στις γλώσσες *δυναμικές εξελίξεις μεταβολών* που ξεκινούν από συγχρονικές εξελίξεις στις γλώσσες. Ας σημειωθεί ότι και η ίδια η έννοια τής δυναμικής θεωρήθηκε από μερικούς επίσης υπερβολικά ισχυρή, πράγμα που οδήγησε να προτιμηθεί ένας «*ηπιότερος*» χαρακτηρισμός, ο όρος *τάση* (*tendance*), ο οποίος αμβλύνει τον πολύ αυστηρό χαρακτήρα των μεταβολών επιτρέποντας αποκλίσεις από τον κανόνα. Η θέση του Martinet για την έννοια τής *τάσης* είναι: “Comme toutefois certains aspects du processus d’évolution considéré peuvent n’avoir été qu’amorcés au moment où la langue s’engage sur de nouvelles voies, une formulation très générale demande le plus souvent à être nuancée, et c’est pourquoi le terme de “tendance” avec ce qu’il comporte d’esquissé et de non réalisé répond le plus souvent mieux à la réalité qu’une expression comme “formule générale d’évolution phonétique”, qui ne laisserait pas prévoir les exceptions et les bavures que l’on constate en fait” (1955: 156).

* * *

Θα τελειώσω λέγοντας ότι η επί μακρά σειρά ετών γλωσσολογική δραστηριότητα του Martinet –με πληθώρα δημοσιευμάτων (βιβλίων, μελετών, άρθρων, βιβλιοκρισιών), ανακοινώσεων σε συνέδρια, διδακτορικών διατριβών, διαλέξεων, ομιλιών, συνεντεύξεων και, σε μεγάλο βαθμό, με τη διδασκαλία του– *επηρέασε καθοριστικά τις γλωσσολογικές απόψεις, ιδίως στον ευρωπαϊκό χώρο*, πράγμα που ισχύει εν πολλοίς μέχρι σήμερα.

Θα ήθελα επίσης να τονίσω μian άλλη διάσταση των θεωρητικών θέσεων του Martinet που άπτεται τής σύγχρονης θεωρίας τής *επικοινωνιακής προσέγγισης τής γλώσσας* σε συνδυασμό με τη δομολειτουργική (γραμματικοσυντακτική) της ανάλυση. (Είναι το πρότυπο σύμφωνα με το οποίο ο ομιλών μαζί με τον συνάδελφο κ. Κλαίρη συντάξαμε μια εκτενή γραμματική τής Νέας Ελληνικής, που είναι συγχρόνως και μια πρόταση γλωσσολογική για τη μορφή που πρέπει να έχει μια σύγχρονη γραμματική μιας οποιασδήποτε γλώσσας, βλ. Κλαίρης & Μπαμπινιώτης 2004). Ο Martinet στην επιχειρηματολογία του είναι βαθύτατα *επικοινωνιακός*. Μολονότι έντονα δομιστής και λειτουργιστής, όταν ερμηνεύει συγχρονικές εξελίξεις στη γλώσσα (ακόμη και διαχρονικές), προσφεύγει συχνά σε εξηγήσεις που παραπέμπουν στην εξυπηρέτηση τής επικοινωνίας. Ρητά ή εμμέσως δείχνει ότι *οι δυναμικές που οδηγούν σε αναδομήσεις των γλωσσικών συστημάτων*, πέρα από καθαρώς εγγενείς λόγους που εξυπηρετούν

ιδιότητες τού συστήματος (οικονομία, συμμετρία, πληρότητα κ.λπ.), *οφείλονται και σε επικοινωνιακούς λόγους* (σαφήνεια, ακριβολογία, έμφαση, εκφραστικότητα κ.λπ.). Οι συχνές μάλιστα αναφορές του στο *περιβάλλον* και σε *επιλογές* τού ομιλητή συνδέουν τη γλωσσολογική θεωρία του με το *κείμενο*, που αποτελεί την καρδιά κάθε επικοινωνιακής προσέγγισης.

Ως αναγνώστης και θαυμαστής τού έργου και τής προσωπικότητας τού André Martinet, ας μού επιτραπεί να σημειώσω επίσης πόσο λιτή, ακριβολόγος και κατανοητή είναι η γλωσσική διατύπωση των κειμένων του, με σεβασμό στον αναγνώστη και εμφανή πρόθεση επικοινωνίας μαζί του. Ο Martinet έχει, τέλος, το χάρισμα, που τον κατατάσσει κι αυτό στη χορεία των μεγάλων γλωσσολόγων: να βλέπει με νέα ματιά και με εντελώς πρωτότυπο και δημιουργικό τρόπο φαινόμενα τής γλώσσας που περνούν συχνά απαρατήρητα ή που είναι υποβαθμισμένα από ελλιπή εκτίμηση τής πραγματικής λειτουργίας και αξίας τους. Άμεσα ή έμμεσα, περισσότερο ή λιγότερο ο André Martinet μάς έχει επηρεάσει όλους στον τρόπο που βλέπουμε, περιγράφουμε και ερμηνεύουμε τη γλώσσα. *Η γαλλική επιστήμη πρέπει να είναι υπερήφανη που είχε στο δυναμικό της έναν γλωσσολόγο αυτού τού διαμετρήματος.*

Βιβλιογραφία

- Κλαίρης Χ. & Μπαμπινιώτης Γ. 2004. (σε συνεργασία με Α. Μόζερ, Α. Μπακάκου-Ορφανού & Σ. Σκοπετέα). *Γραμματική της Νέας Ελληνικής. Δομολειτουργική-Επικοινωνιακή*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Martinet, A. 1955. *Économie des changements phonétiques: Traité de phonologie diachronique*. Bern: Francke.
- Martinet, A. 1960. *Éléments de linguistique générale*. Paris: Armand Colin.
- Martinet, A. 1975. *Évolution des langues et reconstruction*. Paris: PUF.
- Martinet, A. 1986. *Des steppes aux océans*. Paris: Payot.
- Martinet, A. 1993. *Mémoires d'un linguiste, vivre les langues*. Paris: Quai Voltaire.
- Μπαμπινιώτης, Γ. 1972. *Το ρήμα τής Ελληνικής. Δομικά εξελίξεις και συστηματοποιήσεις τού ρήματος τής Ελληνικής – Αρχαίας και νέας*. Αθήνα: Βιβλιοθήκη Σοφίας Ν. Σαριπόλου.